

МАДРИДСКИЯТ ПРЕПИС НА СКИЛИЦА КАТО НАСОКА ЗА БЪЛГАРСКИЯ МЪЖКИ КОСТЮМ ПРЕЗ ВИЗАНТИЙСКИЯ ПЕРИОД

Калина Атанасова

MADRID SKYLITZES AS A REFERENCE POINT TO THE APPEARANCE OF BULGARIAN MALE CLOTHING DURING THE BYZANTINE PERIOD

Kalina Atanasova

Abstract: The illustrations in the Madrid Skylitzes are used as a reference point when researching Bulgarian male clothing during the period of Byzantine occupation. Earlier and later local depiction sources, grave findings and mural portraits from Kastoria, which was the center of the border culture of the Middle Ages, are used for comparison purposes. Based on the conducted analysis, differentiation is made between several types of clothing probably used by Bulgarians in the 11th – 12th centuries, such as hairy hats and hats with a decorative rim; caftans decorated with braid; tunics fastened by laces at breast level; clothes with overlong sleeves; chlamydes; dresses with slit skirts; trousers.

Трансформациите, настъпили в българския мъжки костюм през периода на византийското владичество (1018–1185), спрямо предходния период на Първото българско царство, не са добре проучени до момента. Липсата на домашни изобразителни източници не е изненадваща пред вид добре известните исторически характеристики на епохата: изселване на българската аристокрация; подмяна на местната администрация с византийска; частично изселване и на обикновеното население (в Южна България тези процеси се явяват естествено продължение на културно и етническо смесване, започнало още преди покръстването); нахлуване и постепенно усядане на късни номади, довело до трайно изменение етническия облик на Северна България; постепенно оформяне на нова аристокрация от средите на прониарите¹. Некрополите от периода също

¹ Божилов, И., В. Гюзелев. *История на средновековна България VII–XIV век* (*История на България в три тома*). Том I. София, 1999, 383–387 (Bozhilov, I., V.

осигуряват твърде осъдна информация за мъжкото облекло. Затова е необходимо обръщане към външни източници, най-изобилни от които са византийските. Съществуват както изображения, така и описания на българи от гръцки автори. Най-информативни са илюстрованите ръкописи. От тях на свой ред най-богата на „български“ материал е хрониката на Йоан Скилица. Единственият ѝ запазен илюстрован препис – Мадридският от 1150 г. – ще бъде използван за отправна точка. Въпреки че много от изображените дрехи и инсигнии са шаблонни, изследователите приемат, че поне част от изображенията на българи съдържат реалии.² Тъй като става дума за късно спрямо оригинала изделие, не е сигурно кои от моделите са старинни и кои съвременни за XII в. Затова ще бъдат анализирани всички български персонажи, след което ще бъдат сравнени с данните за костюма от предходния период (VII–X в.). За него съществува комплексна разработка на Н. Хрисимов и М. Петров, която представлява най-пълното към момента проучване по темата³. За съпоставка ще послужат също писмени сведения, домашни извори за късносредновековния костюм, както и информация от ктиторски портрети от X–XII в. в Костур – град със смесено население, който е бил част от българската държава от средата на IX в. и част от гранична област още няколко века преди това.

Илюстрациите в Мадридския Скилица са дело на седем различни художници с различен произход⁴⁴. Не всички отделят еднакво внимание на детайла при рисуването на дрехи, което задължително следва да се има предвид, особено когато се коментира украса. Тук няма да се разглеждат атрибути като колани и накити, които дори и при по-подробните миниатюри на практика липсват.

По-ясно различимите български мъжки цивилни и нецарски костюми в хрониката са подредени в хронологичен ред на приложената

Gyuzelev. *Istoria na srednovekovna Bulgaria VII–XIV vek (Istoria na Bulgaria v tri toma).* Tom I. Sofia, 1999, 383–387).

² Hoffmeyer, A. Military equipment in the Byzantine manuscript of Scylitzes in Biblioteca Nacional in Madrid. – *Gladius*, V, 1966, p. 45, 121; Tsamakda, V. *The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid*. Leiden, 2002, p. 306, 364; Dawson, T. *By the Emperor's Hand: Military Dress and Court Regalia in the Later Romano-Byzantine Empire*. S. Yorkshire, 2016. Kindle Edition, p. 321, 241.

³ Хрисимов, Н., Петров, М. Данни за мъжкото облекло от периода на Първото българско царство. – В: *Дриновски сборник*, Т. 5. Харков – София, 2012, 94–111 (Hrisimov, N., Petrov, M. Danni za mazhkoto obleklo ot perioda na Parvoto balgarsko tsarstvo. – V: *Drinovski sbornik*, T. 5. Harkov – Sofia, 2012, 94–111).

⁴ Tsamakda, V. *The Illustrated*, 373–378.

схема (*фиг. 1*). От пръв поглед прави впечатление, че по-специфичните от тях се срещат в илюстрациите към времето на Крум и Омуртаг. Колкото повече събитията се приближават към съвремието на илюстраторите, толкова облеклата стават неотличими от византийските. Разглеждайки ги по характерен признак, могат да се изведат следните отделни елементи:

Шапки

Различават се два вида:

– полукръгли, с космати околовки – носени от приближените на Омуртаг и Симеон. Същата шапка носи и персонажът в жълто в известната миниатюра в Менология на Василий II. Според Н. Хрисимов и М. Петров измежду „конните народи“ тя е характерна само за българите. В хрониката въпросната шапка явно е възприемана като българска, но старовремска.

– изпълно космати, подобни на калпак. С такива са изобразени хан Омуртаг и царете Симеон и Самуил, но също българите на Петър Делян и Тихомир, т. е. хора, живели в интересуващия ни период. Цветът е червен, по-рядко бял. Т. Доусън посочва друг вариант на косматите шапки в миниатюра в манускрипта *Venice Kunegetika* от XI в. – червена космата шапка с пискюл е използвана да обозначи българска идентичност. Според автора тя навлиза в употреба и сред византийците⁵. С космати шапки при Скилица са изрисувани и други персонажи, тоест могат да се приемат и за шаблонни. Самата употреба на украси за глава във византийския официален костюм обаче започва масово през XI в., като голяма част от тях са чуждестранна мода⁶. За шапки от дебело кече при българите през XII в. споменава и Григорий Антиох⁷. Поне за византийския период може да се приеме, че българските космати шапки са реалия.

⁵ Dawson, T. *By the Emperor's Hand*, 241–243; 413.

⁶ Parani, M. G. *Reconstructing the Reality of Images – Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th–15th Centuries)*. Leiden, Boston, 2003, 67–71. Авторката посочва конкретно грузинско и изобщо кавказко влияние. Население с кавказки произход е налице в южна България през византийския период, както се доказва от изискуването на Григорий Бакуриани в основания от него Бачковски манастир да се приемат с предимство „иберийски“ монаси. (*ГИБИ*, VII, 1968, 56–57 (*GIBI*, VII, 1968, 56–57)).

⁷ *ГИБИ*, VII, 1968, с. 264 (*GIBI*, VII, 1968, s. 264).

Горни дрехи с нагръдни галони⁸

С този тип дреха е изобразен хан Омуртаг на миниатюра 35R. Същата вероятно носи и българският борец от миниатюра 85Va, въпреки че позата му и на двете изображения оставя гърдите полускрити. На практика в същата дреха са представени българите, избиващи християни, в Менология и изобщо тя е наложена като стереотип за българско облекло от периода на Първото царство. Вероятно точно тя олицетворява устойчивата „различност“ в обличането, която много-кратно споменават византийски и западни източници до края на X в.⁹ Н. Хрисимов и М. Петров посочват, че „националните“ дрехи в Скилица показват съвпадение с такива от по-ранни български паметници. Последното според тях говори или за добра осведоменост на художника, или за устойчиви модели в българския костюм. Действително ширитите на гърдите се повтарят и в домашен паметник, какъвто е плочката от Евксиноград и във вероятен препис на домашен паметник, какъвто е ктиторската миниатюра в Симеоновия сборник¹⁰. При това във византийските манускрипти този тип дреха е разбирана като аристократично облекло – илюстраторите на Скилица представят в нея владетеля, а при поне двама от българите в Менология тя е изобразена луксозно¹¹. Анализирайки миниатюрата, И. Чокоев посочва, че дрехите са декорирани със скъпа полихромна коприна, в което показват аналогии със сасанидски и согдийски изображения, и допуска, че пълната или частична деко-

⁸ Думата галон тук е употребена със значение на украсен ширит по дрехите (вж. Речник на българския език на Институт на българския език, ел. вариант на <https://ibl.bg/rbe/lang/bg/%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%BD/>, достъп 11.06.2021).

⁹ Изброени детайлно при **Хрисимов, Н., М. Петров.** Данни за мъжкото облекло, 98–99 (**Hrisimov, N., M. Petrov.** Danni za mazhkoto obleklo, 98–99).

¹⁰ Върху датирането както на манускрипта, така и на миниатюрата има разногласия. Преобладаващо мнение е, че сборникът е препис на оригинал от библиотеката на цар Симеон. Според Н. Гагова (**Гагова, Н. Владетели и книги. Участието на южнославянския владетел в производството и употребата на книги през Средновековието (IX–XV в.): рецепцията на византийския модел.** София, 2010, с. 73, 98–99 (**Gagova, N. Vladeteli i knigi. Uchastieto na yuzhnoslavavanskia vladetel v proizvodstvoto i upotrebatata na knigi prez Srednovekovieto (IX–XV v.): retseptsiyata na vizantiyskia model.** Sofia, 2010, s. 73, 98–99)) самият манускрипт не е препис, а оригинал от X в., но точно тази миниатюра е добавка от 1067 г. и изобразява семейството на княз Светослав. Поради съвпадението с други източници тук се приема българска принадлежност на изобразеното облекло.

¹¹ **Атанасов, Г. Инсигните на средновековните български владетели. Корони, скитри, сфери, оръжия, костюми, накити.** Плевен, 1999, с. 198. (**Atanasov, G. Insigniite na srednovekovnite balgarski vladeteli. Koroni, skiptri, sferi, orazhia, kostyumi, nakiti.** Pleven, 1999, s. 198).

рация с копринени платове е усвоена сармато-аланска традиция, с която българите идват на Балканския полуостров. Тази декорация е част от отличителните характеристики на българското облекло, което го прави различно в очите на византийците и западните хора¹².

Останалите характеристики на този тип дрехи при Скилица са: дължина до коленете, верикален срез на гърдите до кръста (Омуртаг на миниатюра 82Ra) или по цялата дължина отпред (Омуртаг на миниатюра 35R, борецът на миниатюра 85Va). Липсата на разрез по цялата дължина би могла да се отаде на небрежност на илюстратора, но същото се среща и в по-детайлни изображения, каквито са тези в Менология на Василий II и Симеоновия сборник. Възниква въпросът дали става дума за един или два вида дреха. При мъжа в жълто в Менология се наблюдават цепки при бедрата, встриани от централния допоясен разрез. Тази особеност показва, че кройката вероятно е включвала отделно прикачане на полата (теза, изказана и от М. Горелик)¹³. *С отделно прикачена пола са и изцяло прорязаните кафтани с нагръден ширити от Мошчевая балка, чиито паралели с българските вече са посочвани от изследователите. Ако ги използваме за „свързващо звено“, може да се приеме, че дрехата е една, с две разновидности. От друга страна, странничните разрези не се повтарят на други изображения на тази дреха, а късноантични находки показват, че дълбок централен прорез се е постигал и без отделно кроене на полите*¹⁴. Следователно еднакво възможно е да става дума за два отделни вида горна дреха, с еднаква украса. При всички положения са необходими две различни названия, тъй като в придобилият популярност термин „кафтан“ се включва пълно централно прорязване¹⁵.

¹² Чокоев, И. Към въпроса за облеклото от времето на Първото българско царство. – В: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensis. В чест на проф. Веселин Бешевлиев*. София, 2003, 248–255. (Chokoev, I. Kam vaprosa za oblekloto ot vremeto na Parvoto balgarsko tsarstvo. – V: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensis. V chest na prof. Veselin Beshevliev*. Sofia, 2003, 248–255).

¹³ Горелик, М. В. История одного евразийского одеяния (тезисы). – Батыр, 2010, № 1, 80–87 (Gorelik, M.V. Istoria odnogo evraziyskogo odeyania (tezisy). – Batyr, 2010, № 1, 80–87).

¹⁴ Такава кройка има една от женските ризи в Мошчевая балка; реконструкция на късноантична мъжка риза с дълбок разрез е приложена при Schoefer, M. Présentation d'un ensemble trouvé à Antinoé, rapporté par Albert Gayet en 1897–98. – In: *Riding costume in Egypt: Origin and appearance*. Brill, 2004, 112–113, col.fig.17.

¹⁵ Н. Хрисимов и М. Петров описват дрехата с прорез до кръста като горна туника. Хрисимов, Н., М. Петров. *Данни за мъжкото облекло*, с. 102 (Hrisimov, N., M. Petrov. *Danni za mazhkoto obleklo*, s. 102).

Илюстраторите на Менология и част от тези на Скилица явно познават този тип облекло в детайли, но го използват само при илюстриране на събития отпреди Покръстването. Възможно обяснение е, че още по времето на Василий II то вече е излизало от мода, поне след висшите кръгове. Кафтановидни дрехи сред всички слоеве на населението в България обаче се ползват без прекъсване чак до XIX в. Че те не излизат внезапно от употреба през византийския период, а само се модифицират, показва един интересен ктиторски портрет от Костур. В резултат на по-ранните заселвания в Тракия на малоазийско население и по-късните нормански нашествия в региона възниква интересна гранична култура и по-особена местна мода, засвидетелствана от няколкото ктиторски портрета от различни епохи. Дж. Бол обяснява някои необичайни елементи в облеклото при портретите от XII в. – тюрбаните на жените, шапките на мъжете, украсните ивици тираз – с арменско-грузински влияния и ги дава като пример за модни тенденции, тръгнали от провинциите на империята и завладели столицата¹⁶. Тя посочва паралели с портрети от подложената на сходни процеси Кападокия. Внимателният анализ обаче показва, че това обяснение е само частично вярно.

В случая прави впечатление ктиторската композиция със семейство Лемниотис – вероятни преселници от херцогство Едеса. След пребиваване в столицата Теодор Лемниотис получава длъжност в Костур, където остава до края на живота си и където поръчва ремонта и преизписването на местната църква „Св. Безсребърници“¹⁷.

На ктиторския си портрет, в съответствие с ранга си, той е представен с богато украсена хламида, чиито детайли са трудно четими, поради увреждания във фреската. Облеклото на съпругата му носи, от една страна, елементи от столичната мода (рокля с големи триъгълни ръкави), а от друга – мантия и тюрбан, характерни за провинциалните области. Още по-необичайно е облеклото на сина на семейството – Йоан, който е облечен в зелен кафтан до коленете, с къси ръкави и галони, върху дълга червена дреха с дълги ръкави и с разрез отпред.

¹⁶ Ball, J. *Byzantine Dress. Representations of Secular Dress in Eighth – to Twelfth-Century Painting*. New York, 2006, 57–77.

¹⁷ Σίστου, Ι. Οι αγιοι αναργυροί στο εικονογραφικό προγράμμα του Θεοδωρού Λημνιώτη. – NIŠ & BYZANTIUM, XVIII, 2020, 381–410, с. 384. Датирането на съответния слой живопис е в 1162–1180 г. според Drakopoulou, E. Kastoria. Art, Patronage, and Society. – In: *Heaven and Earth: Cities and Countryside in Greece*. ed. by J. Albani and E. Chalkia. Athens, 2013, 114–125, p. 44.

Изследователите определят този портрет като първото художествено свидетелство за процес, продължил още два века, при който туникообразните официални дрехи в Източната Римска империя се заменят от кафтановидни; през XIV в. новата мода вече е повсеместно разпространена в Константинопол, включително и като дворцова регалия¹⁸. Дължината на горната дреха на Йоан, богатото ѝ обточване с украсни ивици в два различни десена, V-образното ѝ деколте, я сближават с кафана на Омуртаг, както той е показан при Скилица. Късите ръкави с двойна украса и деколтето показват връзка и с портрета на деспот Михаил в Долна Каменица от 1323–1330 г. (аналог, посочен от Дж. Бол)¹⁹ (фиг. 2 – горе).

Измежду разнопосочните влияния, на които е подложена местната мода, тук най-логично е именно българското. Късите ръкави, които не се срещат в раннобългарските дрехи, и липсата на нагръдни галони издават процес на видоизменение. Действително закопчаването с ширити, поне в аристократичната мъжка дреха, не успява на надживее Първото българско царство. То липсва напълно при сравнително многобройните портрети на аристократи от XIII–XIV в. и при битовите сцени от хроники и фрески. Възможно е обаче под някаква форма да се е запазило в облеклото на простолюдието. В някои късносредновековни мъжки гробове (например гроб 2–1/1978 от Преслав, гроб 7 от Крумово кале) се откриват два реда копчета на гърдите – вероятна следа от „хусарско“ закопчаване. Гроб 24/1993 от Преслав е особено интересен, тъй като основен копчетата в две редици са открити три други, отделно разположени при врата²⁰. Те биха могли да закопчават яка с дълги краища, каквито са изобразени на дрехите в Менология на Василий II и в Симеоновия сборник. Дрехите с отделно прикачена пола и разрез до кръста също продължават да се употребяват и през късното средновековие. На фреските в Долна Каменица братът на ктитора носи дреха с космата яка, разрез до кръста и набрана, видимо отделно прикачена пола. В гроб 9 в некропола на с. Неговановци разположението на копчетата подсказва,

¹⁸ Parani, M. G. *Reconstructing*, 58–61; Dawson, T. *By the Emperor's Hand*, 312. Кафтаноподобна дреха (кавадион) се споменава още от IX–X в. като национално облекло на маджари и хазари, а през X в. е част от военната екипировка. До XII в. обаче е част само от ежедневното облекло.

¹⁹ Ball, J. *Byzantine Dress*, p. 71.

²⁰ Евтимова, Е. Опит за реконструкция на средновековни костюми по данни от преславските некрополи – *Приноси към българската археология*, II, С., 1993, 154–158 (Evtimova, E. Opit za rekonstruktsia na srednovekovni kostyumi po danni ot preslavskite nekropoli – *Prinosi kam bulgarskata arheologiya*, II, S., 1993, 154–158).

че погребаният е облечен в дреха с централен разрез до кърста и поне един страничен при полите²¹, т.е. модел, подобен на този от Менология (fig. 3). Като цяло може да се приеме, че през византийския период и късното средновековие кафтанът развива аристократичен вариант, без ширити, с къси ръкави и с по-богата украса, докато дрехата с допоясен разрез при простолюдието се запазва във варианта с дълги ръкави и нагръдни ширити. И в двата случая полите на дрехите се удължават (видимо от запазените в долната си част портрети и от малките копчета при краката на някои гробни находки).

Дрехи със свръхдълги ръкави

Елементът в случая не е използван като етноопределяща характеристика – с него са изобразени както български, така и византийски персонажи, при това от различни периоди.

Т. Доусън разпознава туниките със свръхдълъг ръкав в Скилица като скарамангий, описан във ранновизантийските източници като неформална дреха на висшите класи, с персийски произход, употребяван във Византия поне от IX в., макар и рядко изобразяван в официалното изкуство. С това той коригира утвърденото преди това мнение на Н. Кондаков от 1924 г., според което скарамангият е военна кафтановидна дреха, предназначена за езда²². Според приведените от Т. Доусън изображения и писмени сведения дрехата би могла да бъде къса, дълга, прорязана по цялата си дължина или туникообразна – нейната най-отличителна характеристика остават свръхдългите ръкави. Заедно с дрехата от персите е възприета и практиката ръцете да се покриват с ръкавите в присъствието на владетеля. През останалото време те се носят силно набрани около китката.

Ако действително тази дреха е скарамангий, следва да приемем, че свръхдългият ръкав е усвоен поотделно във Византия и България от Сасанидска Персия²³. Клиторологият на Филотей от 899 г., пов-

²¹ Митова-Джонова, Д. Археологически данни за селската носия в Северозападна България през XIV в. – ИЕИМ, III, 1958, 45–59 (Mitova-Dzhonova, D. Arheologicheski danni za selskata nosia v Severozapadna Bulgaria prez XIV v. – IEIM, III, 1958, 45–59).

²² Dawson, T. Oriental costumes in the Byzantine Court. A reassessment. – *Byzantium*, 76, 2006, 97–114; Kondakov, N. P. Les Costumes Orientaux a la Cour Byzantine. – *Byzantion*, 1, 1924, 7–49.

²³ Подобно мнение изказват Н. Хрисимов и М. Петров (Хрисимов, Н., М. Петров. Данни, 101–102 (Hrisimov, N., M. Petrov. Danni, s. 101–102). Българските изследователи като цяло приемат, че под „собствени“ български скарамангии се разбират

торен без изменения в „De ceremoniis aulae Byzantinae“ на Константин Багренородни, изрично уточнява, че „българските приятели“ се явяват на императорските приеми в собствени скарамангии²⁴. При това положение изобразяването на хора от свитата на Омуртаг, Борис и Симеон със свръхдълги ръкави при Скилица е напълно оправдано. Интересно е в какво точно се състои разликата между византийския и българския скарамангий. Н. Хрисимов и М. Петров изказват тезата, че макар и туникообразен, българският вариант е бил срязан до кръста и закопчен с ширити, както е на някои от изображенията на хан Омуртаг. При Скилица ширитите не са нарисувани заедно със свръхдълги ръкави, но е възможно последните да са показани в набрано състояние (по ръкавите са маркирани гъсти напречни гънки). Вторият вариант е дължината на дрехата – официалните български лица от езическия период при Скилица се изобразяват преобладаващо в дрехи до коленете, а византийските – в такива до глезените.

При миниатюрата със сватбата на Самуиловата дъщеря Мирослава и Ашот Таронит мъжките персонажи са представени в дълги бели скарамангии, върху които са облечени украсени цветни туники с прорез в полите; при изображенията на свитата на Петър Делян дрехата е отново къса, но без каквато и да било украса. Може би става дума, от една страна, за заличаване на етническите различия, а от друга – за видоизменяне на вида и функцията с течение на времето. Това не е толкова необично, защото през XI в. във Византия със свръхдълги ръкави се изобразяват и представители на нисшите класи, включително танцьори²⁵.

През късното средновековие в България няма сигурни данни за употреба на скарамангий. Туники със свръхдълги ръкави се срещат при танцуващи фигури в библейски сцени, но изображенията са конвенционални за източнохристиянското изкуство и копират стари мотиви²⁶. В илюстрираните български добавки към Ватиканския препис на Манасиевата хроника също се срещат свръхдълги ръкави, но те вече са част от различен тип дрехи. Същото важи за портретите със свръхдълги ръкави

кафтаните от Менология. (Атанасов, Г. *Инсигниите*, с. 199, с цитиране на литература; Чокоев, И. Към въпроса за облеклото, 248–255 (Atanasov, G. *Insigniite*, s. 199, s tsitirane na literatura; Chokoev, I. Kam vaprosa za oblekloto, 248–255).

²⁴ ГИБИ, IV, 1961, 121–128 (GIBI, IV, 1961, 121–128); ГИБИ, V, 1964, 223–228 (GIBI, V, 1964, 223–228).

²⁵ Dawson, T. Oriental costumes, 104–107; Parani, M. G. *Reconstructing*, p. 222.

²⁶ Parani, M.G. *Reconstructing*, p. 222.

от XIII – XIV в.²⁷ Вероятно скарамангият излиза от употреба в края на византийския период или в началото на Второто българско царство.

Хламида

С хламиди е изобразено пратеничеството на цар Симеон, а също Петър Делян, Тихомир и Алусиан. Това е благородническо облекло във Византия още от късната античност. Хламидата става част от церемониалния български владетелски костюм веднага след покръстването²⁸. Във вече цитирания текст на Филотей освен за собствени скарамангии на българските посланици се говори и за собствени хламиди, което доказва, че този тип обличане е бил разпространен и сред аристокрацията. До края на XII в. хламидата е един от най-важните компоненти на византийската церемониална дреха. Придворните задължително я носят на религиозни и дворцови церемонии; тя символизира принадлежността към административния и военен апарат на империята²⁹. Григорий Бакуриани, велик доместик на Запада и владетел на земи в Пловдивска област³⁰, е изобразен в основания от него Бачковски манастир с хламида. Изображението е датирано спрямо реставрацията, поръчана от цар Иван Александър³¹, но изобразените облекла на Григорий и брат му Абасий са архаични спрямо XIV в. и имат преки аналогии с портрети от XI в., когато естроен манастирът. Новата администрация в покорените области е носела хламиди при формални поводи, практика, която би следвало да е усвоена и от „горните“ слоеве на подчиненото население. Като естествено продължение на процеса след възстановяването на българската държава хламидата за известно време остава официално облекло, както се потвърждава от портрета на севастократор Калоян в Бояна. Логично в Скилица при изобразяване на въстаналите българи тя също маркира ранг. Тъй като ателието, илюстрирало съответните епизоди, представя дрехите без подробности, не може да се установи дали „собствените“ хламиди на българите имат някакви характерни белези.

²⁷ Става дума за мъжките портрети от Станичене, където са част от странично завързани кафтани, и за момичешки портрет от скита Глигора (върху рокля). Относно Манасиевата хроника – като цяло е спорно дали илюстрациите ѝ отразяват реалии от XII в. (датата на хрониката) или от XIV в. (датата на българския препис).

²⁸ Атанасов, Г. *Инсигниите*, 57 – 102 (Atanasov, G. *Insigniite*, 57 – 102).

²⁹ Parani, M. Cultural Identity and Dress: The Case of Late Byzantine Court Costume. – *Jarbuch der Österreichischen Byzantinistik* 57, (2007), 99 – 105.

³⁰ ГИБИ, VII, 1968, 40 – 44 (GIBI, VII, 1968, 40 – 44).

³¹ Василиев, А. *Ктиторски портрети*. София, 1960, 28 – 32 (Vasiliev, A. *Ktitorski portreti*. Sofia, 1960, 28 – 32).

Дълга туника с процеп на полите

При Скилица тази туника се появява още в миниатюрата с Покръстването на българите. Върху български персонажи обаче тя е изобразена едва в сцената със сватбата на дъщерята на Самуил. Централен отвор в долната част на дрехите фигурира във византийски изображения още от IX в. и по всяка вероятност става дума за влияние на източна (арабска) мода. Такива отвори имат също арменските и грузински дрехи от периода, както и тези от граничната зона Кападокия. Отново обаче най-ранното портретно изображение на такава дреха е от църквата „Св. Безсребърници“ в Костур – ктитора Константин. Портретът е част от първия слой живопис, датиран общо между втората пол. на X и първата пол. на XI в.³² Според по-нови изследвания датирането е около 1000 г., когато градът е част от българската държава³³. Ктиторът би могъл да е представител на местната управа, но прилежащият надпис е на гръцки и не съдържа никакви подробности, а облеклото е твърде скромно и без рангови белези. Вече посочените етнически смесвания в региона малко или много обезсмислят темата за точната национална принадлежност на Константин. По-важно е, че дрехата му е част от устойчива местна традиция, тъй като повече от век и половина по-късно на практика по същият начин е облечен ктиторът Никифор Касnidзи в друга костурска църква – „Св. Никола“. Червената дреха, която носи под кафтанаси Йоан Лемниотис, вероятно също е от този тип, тъй като е нарисуван прорез при полите ѝ, но не и при деколтето. През XIV в. туникообразни дрехи с прорези в долната част на полите носят сръбските благородници³⁴. Може да се приеме, че под сходно грузинско-арменско влияние това облекло е проникнало чрез Византия и в Самуилова България (самият Ашот Таронит от миниатюрата в Скилица е арменски принц), като понякога е носено в съчетание с други официални дрехи (кафтан при Йоан Лемниотис и скарамангий в Скилица). Поне в аристократичното мъжко облекло обаче употребата му се запазва трайно само в Западните Балкани.

³² Parani, M. G. *Reconstructing*, 54–55.

³³ Drakopoulou, E. *Kastoria*, p. 38.

³⁴ Портретите на ктиторите на манастира Добрун и на Остоя Раякович от охридската църква „Богородица Перивлепта“.

Панталони

В различни цветове, в някои случаи с украса от бели линии и точки. В Скилица са атрибут само на българите, въпреки че през средновизантийския период вече са част от облеклото и на ромеите³⁵. Както и кафтаните с нагръдни галони, специфични панталони се срещат в миниатюрите, представящи стари събития. През Първото царство са носени както пъстри, така и обикновени бели панталони, както свидетелства миниатюрата в Менология на Василий II³⁶. Възможно е носенето на по-дълги дрехи да е обезсмислило употребата на украсени панталони, тъй като ктиторът Константин от Костур е представен с обикновени бели крачоли под дългата туника. Бели са и панталоните на цар Борис II от миниатюрата с детронирането му.

* * *

В заключение дрехите от хрониката, които могат да се приемат за част от българския мъжки костюм през византийския период, са:

- полукуръгли шапки: изцяло кожени или с кожена околожка. И за двата вида има сведения и в късното средновековие, но кожената околожка при представителните шапки е заменена от съвремен текстил или фолиев венец;

- кафтан: през Първото царство с дълги тесни ръкави, украсни ивици, закопчаване с шнуркове и пола до коленете; през византийския период се развиват нови форми – с къси ръкави и без нагръдни шнуркове. „Хусарското“ закопчаване, доколкото се запазва в мъжкия костюм, вече не е част от аристократичното облекло;

- горна дреха с дълги тесни ръкави, украсни ивици, закопчаване с шнуркове и прикачена пола. На база гробни находки може да се приеме, че през Второто царство наследникът на тази дреха (по-дълъг и с два реда копчета на гърдите) е употребяван от по-ниските обществени слоеве; вероятно процесът на „деноминация“ е започнал в края на Първото царство и е продължил през византийския период;

- скарамангий: през Първото царство къс и богато украсен. През византийския период вероятно постепенно излиза от употреба;

- хламида: предполагаемо съответстваща на византийските от периода, които се изработват от пъстър текстил, с декоративни бюрдюри,

³⁵ Grotowski, P. *Arms and Armour of the Warrior Saints: Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843–1261)*. Brill. Leiden – Boston, 2010, 187–312.

³⁶ Хрисимов, Н., М. Петров, Данни, с. 106 (Hrisimov, N., M. Petrov. Danni, s. 106).

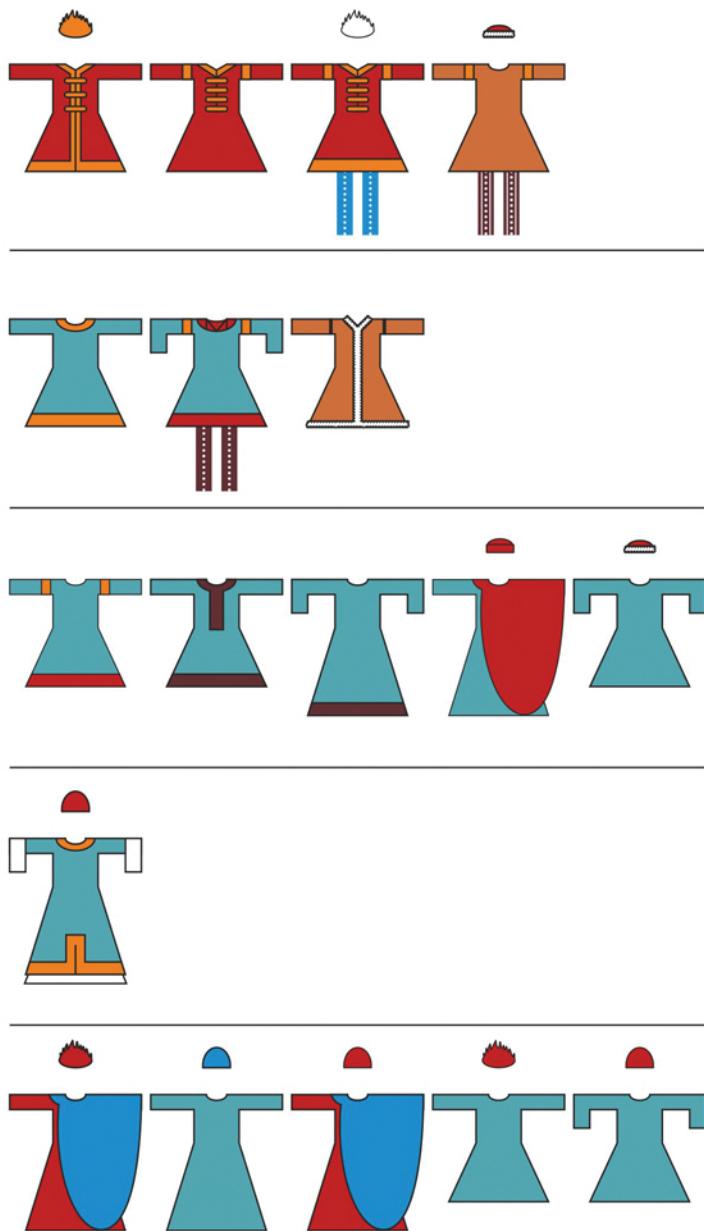
със или без таблиони, със странично или с централно закопчаване, с дължина до прасците или глезените³⁷;

– кавказки тип туника с дълги ръкави и процеп отпред на полите. Вероятно възприета в югозападните български територии в края на Първото царство (*фиг.3*);

– панталони: вероятно в различни цветове.

Данните за употреба на едни и същи дрехи в продължение на няколко века, от една страна, и за измененията им с времето, от друга, разкриват връзка между мъжкия костюм от Първото и Второ българско царство. Бъдещи по-подробни изследвания биха могли да осветлят допълнително тази интересна тема.

³⁷ Parani, M. G. *Reconstructing*, 54–55.

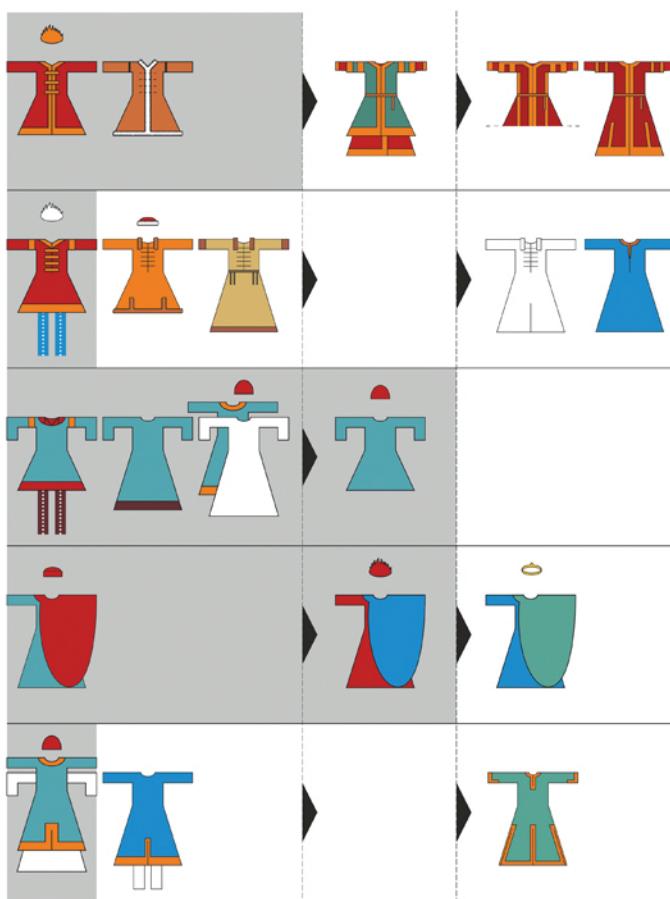
1. Схеми на дрехи, с които са изобразени български персонажи в Мадридския Скилица (по редове): хан Омуртаг (миниатюри 35R, 82Ra, 82Rb); приближени на хан Омуртаг (35R, 82Ra, 85Va); приближени на Борис и Симеон (67Vb, 68R, 68V, 109Ra, 117V); Самуил и негови приближени (185Rb); Петър Делян и негови сподвижници (215R, 217Ra, 217Va, 215V).

2. Два вида дрехи от Мадридския Скилица, и техни аналоги (по редове):

– кафтан на хан Омуртаг по Скилица, на Йоан Лемниотис в Костур (репродукция E. Drakopoulou), на деспот Михаил в Долна Каменица (сн. A. Йорданов);

– дреха с прорязана пола: цар Самуил по Скилица, Остоя Раякович в Охрид, 1379 г. (сн. К. Ковачев).

3. Предполагани трансформации в българските мъжки дрехи от ранното към късното средновековие (на сив фон са изображенията по Склица). От ляво надясно, по редове:

- кафтан: ранно средновековие (хан Омуртаг и българският борец) –> византийски период (Йоан Лемниотис) –> късно средновековие (деспот Михаил и негов васал в Долна Каменица);
- туника с нагръден ширити: ранно средновековие (хан Омуртаг, българин в Менология на Василий II; велможа в Симеоновия сборник) –> късно средновековие (гроб 24/1993 от Дворцовата църква в Преслав – възстановката е предположение на автора, ктитор от Долна Каменица);
- скaramангий: ранно средновековие (приближени на Омуртаг, Борис и Самуил) –> византийски период (сподвижник на Петър Делян)
- хламида: ранно средновековие (пратеничество на цар Симеон) –> византийски период (Петър Делян) –> късно средновековие (севастократор Калоян в Бояна)
- дреха с централен пролез при полите: ранно средновековие (цар Самуил, Константин от Костур) –> късно средновековие (Остюя Раякович в Охрид)